

TAMÁSI OROSZ JÁNOS

ELVÁLASZTHATÓ-E A VALÓSÁGBAN IS AZ ÉLETÜNKTŐL TRIANON?

Tóth László: *Hagyomány és identitás. Tanulmányok, esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz 2006–2021.* Az utószót írta és a szöveget gondozta: Csapody Miklós, Rádiusz Könyvek 16, Magyar Napló, Budapest, 2022, 584 oldal

Bár monográfiát nem írtam Tóth Lászlóról, megtette azt eme céllal íródott, remek ritmusú, egyszerre összegző és szétszalazó könyvében Filep Tamás Gusztáv, de akár magam is megcélozhattam volna a szerző pazar életművét, hisz negyvenvalahány éve követem figyelemmel munkásságát, olykor-olykor szerkesztőtársakként a legközelebből fejthetem föl munkamódszerének egy-egy részelemét; s néhányszor az esszé kereteivel kísérletezve mélyedtem el valamely könyvében, minden esetben ugyanazon következtetésre jutva: életművének egésze s annak részei, „Munkái megkerülhetetlenek”. Pár éve megjelent verseskötetéről szólva nyomatékosítottam ezt nem először, s vélhetően nem is utoljára, hozzátéve: [azok] „ha a (cseh)szlovákiai magyar irodalom fejezetei iránt érdeklődik, kutat valaki; azok, ha a magyar színjátszás regionális (Pozsony, Komárom) teljesítményeire, eredményeire fókuszál az »adathalász«; és »dettó«, mikor a csehszlovákiai magyarság életéről, mindennapjairól kell számot vetni. S ez még csak érintőleges felvillantása életműve »peremvidékének«; szót sem ejtettem műfordításairól; igaz, ez már főhivatása részelemének tekinthető, hisz elsősorban költő, esszéíró, mesepoéta”¹. S bekezdésem folytatása meglehet sarkosnak tűnt s tűnhet: „Mindig megdőb-benek, hogy mennyire – az. Polihisztóri – avagy inkább szépírói s művelődés-történeti – működése, azon belüli örökös műfaji szabadon csapongása is ebből fakad. Ösztönösen, magam legalábbis így vélem, önmaga alkotói helyzetét, lehetőségeit, személyes történelmét, annak határait és határtalanságait kutatta, mikor a (cseh)szlovákiai [magyar] irodalom múltjának és eredményeinek összegzésére vállalkozott”.

Nem a személyes ismeretség, barátság, s egy netán ebből fakadó elfogultság gyanúját hátrítva utalok sokak ámulatát kiváltó monografikus alkotói személyiségére; a sokrétűnek, szerte ágazónak tűnő (bár pontosan behatárolható – s ehhez az utóbbi évtizedben megjelent esszéinek, tanulmányainak vaskos gyűjteménye nagyon erős alappal, „mankóval” szolgál elemzői számára) –

¹ TAMÁSI OROSZ JÁNOS: „...lehet valahol most fejtik ki...” Megjegyzések Tóth László pályájához – legújabb verseskötete kapcsán, *Parnasszus*, 2018/3., 68–72. p.

Tóth-œuvre másokat is lexikális szócikkek ihlettetésére sarkall. A szerzőről Kocur László így fogalmazott a Szövegember... fülszövegében: „Író? Költő? Művelődéstörténész? Irodalomtörténész? Színháztörténész? Szerkesztő? Műfordító? Mindegyik”². S e rácsodálkozás „tornyos könyvhalmaira” róla szólva soha nem marad el; Lacza Tihamér például már kérdőjelek nélkül, tényként sorolja: „költő, műfordító, dramaturg, színháztörténész, művelődéstörténész, szerkesztő, esszéíró – hamarjában ezek a műfajok és szakterületek jutnak az ember eszébe a neve hallatán. A felvidéki magyar irodalom minden terepén jelen lévő alkotó ő, aki sokszor láthatatlan ugyan, de ha nem létezne, pótolhatatlan úr tátongana körülöttünk”³. Végezetül, hogy szóljak már végre ezen írás apropójáról, fölhívom az olvasó figyelmét a kötet végén található, mind a szerző személyét, életútját, munkásságát, mind a jelen kötet fejezeteinek esszenciáját „hozzáadott értéként” összefoglaló utószóra. Csapody Miklós, meglehet, mindenki másnál szenvedélyesebb tárgyilagossággal, némiképp a Kehlmann által láttatott von Humboldt karakterét idézve föl bennünk, festi elének Tóth László definitív karakterét: „A szemlélődő lírikus, aki anélkül, hogy költészetén túli (melletti) működésével oda készült volna, mára a magyar irodalom történetében nem ritka egyszemélyes intézmények (intézményesült személyek) zártkörű klubjának tagja, aki filozofikus ön- és világértelmezésével a maga és nemzeti közössége múltjában (művészetben és irodalomban, tájban és történelemben, nemzetben, családban) gyökerező önazonosságát keresi”.

Így, a szerző személyét mindenképp alaposan megismerve kell – s lehet csak így – elmerülnünk igényes kötetbe rendezett tanulmányainak és esszéinek világában, azok minden irány felé a végtelenbe jutás lehetőségét kínálják gondolatmenetében. A világ nem elfogadása, hanem annak egyre szigorúbb fölmérése történik előttünk, fejezetről fejezetre (aligha véletlenül idéztem/jött a nyelvemre imént Daniel Kehlmann neve). Már a kötet kézbevételenek pillanatában elakadunk, a könyvre hangolódva. Tényszerű információhalmazzal és gondolatébresztőnek alkalmazható kiindulási pontokkal egyaránt szolgál a címlap. A szerző Tóth László, neve láttán a kortárs s azon belül a felvidéki magyar irodalom ismerőiben azonnal elhelyeződik, fölrémlik e megkerülhetlenné vált életmű szubsztanciáinak egyedisége; a kiadó (Magyar Napló) által szintén a borítón jegyzett sorozatcím (Rádiusz Könyvek) egy újonnan indult, remeknek tűnő műhelymunkára utal; „az emberi és a nemzeti lét meghatározó kérdésein gondolkodó, a történelmet átvilágító” szellemi alkotások közreadására vállalkozó, s röpké három esztendő alatt már a tizenhatodik ki-

² TÓTH László: *A szövegember (Az elmúlt idő nyomában)*, Vámbéry Polgári Társulás, Duna-szerdahely, 2014.

³ LACZA Tihamér: Pórázon tartott idő, *muzsa.sk*, 2019. szeptember 26., <<https://muzsa.sk/irodalom/a-porazon-tarott-ido-toth-laszlo-70-eves>> (letöltve: 2022. 08. 15.).

adványnál tartó értékrend-esszenciára; ezen munkánk alcíme – *Tanulmányok és esszék* – a műfaji határok és határátlépések várhatóan „határtalan” élménytartományára is rámutat; de hát a címre pillantva mégis-mégis kizökken bennünk az idő ritmusa. *Hagyomány és identitás*. Mármost ez maga a lényeg, Tóth László vaskos könyvének címe, s ezt látván elménk azonnal Rodin klasszikus szobrának pózába dől.

Azt másolva, akit a Gondolkodóként tart számon lexikonok armadája, de valójában az a pillanat a gondolat meghívása, megidézése, a koncentráció annak érkezésére. Hogyan is írja Ady? „Arca a megfeszültségnek, az erőgyűjtésnek s mindenekelőtt a töprengő gondolkozásnak, az útkeresésnek arca. Ezen az arcon a mai élet viharzik és rángatózik. És ragyog. Nem összeroskadt ember ez, nem kétségbeesett, nem elfáradt, de tragikusabb ennél. Ecce homo...”⁴ *Hagyomány és/vagy identitás*, olvassuk – olvasunk – nem mást e szoborról. Vagy mégis másképp visszhangzik a gondolat? *Hagyomány vö. identitás...* Vesd össze s hallani fogod – másképp hangzanak. Más és más szellemi tájakon barangolnak. Mintha Rilke panaszát hallanánk-olvasnánk; hogyan is írta Rodinnal történt első találkozásának élményéről feleségének? „A nyelv falazata aggasztóan mered közöttünk.”⁵ Igen – minden hagyomány egy már kimerült nyelven szól hozzánk; külső hatásokat aggat, kínál; míg az identitás-ban megfogalmazható önazonosság – a szellem, a lélek – az individuum át- és visszaható szűrőin küzdi keresztül magát.

Tárgyunk, penzumunk – Tóth László kötete – ugyan elsősorban művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, egyébiránt társadalomkutatási összevetésekben éri el kitűzött célját; bárha annyit megelőlegezhetünk: ez a cél inkább madáchi intéssel rokonítható; ám mégsem fölösleges kitérőnk e kevéske ráutalás a filozófia akár csak toposzainak néhányára. Mi a hagyomány egy ember életében? Az, amit a bölcsőtől tartó utazás során eltanul környezetétől. A sok-sok tanítás felépíti benne a kulturális, történelmi, nyelvi, szokásrendi, ünnepkörökkel jelzett konkrét és spirituális nemzettudatot. Ám ez még nem önazonosságból fakadó kötődés; identitását épp ezek összevetéséből, ellentmondásaiból, az illúziók részbeni elutasításából, részbeni elfogadásából kezdi megélni, megérteni. Eljutva lassan Schopenhauer kiindulópontjái: „a világ az én képzetem”. Amely definíció, s ez meglehet, nem csak az én feltételezésem, Tóth László alkotói módszerének kiindulópontja is. Könyveinek többsége – százvalahánynál jár már – megéri a filozófia valamely absztrahálási aspektusát, ha nem is konkrét textusban, hanem ha az adott gondolat megfo-

⁴ ADY Endre: *Az élet szobra, Jövendő*, 1904. július 24., <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/5-kotet-3F8B/cikkek-tanulmanyok-feljegyzesek-1904-februar-1905-januar-3F8C/39-az-elet-szobra-4209/>> (letöltve: 2022. 08. 15.).

⁵ RILKE, Rainer Maria: *Levelek I. 1894–1910*, (Fordította Báthori Csaba), Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2014, 117. p.

galmazásbéli, kifejezési struktúrájában; s téved, aki ezt utóbbi korszakának, azon belül is a Wittgenstein szövívőjének⁶ tartalmában látja hatványozottan megjelenni. Munkái elemzőitől szinte taláalomra kiragadott, néhány sorral teljes pályaképe e köré rajzolódik; „...verseiben a megismerés önmaga tárgya. Itt nem ismereteket kapunk: a nyelv anyagában a megismerés folyamata objektivizálódik” – írta róla Tózsér Árpád korai könyve (*A hangok utánzata*) lektori jelentésében;⁷ Filep Tamás Gusztáv a (máshol) Tózsér által „következetes identitáskeresés lírai regényének” jellemzett mondatot egészítette ki azzal, hogy „az életmű az identitásnak nemcsak a keresését, hanem különböző rétegeinek föltárását is tükrözi”⁸. De mit mondanak a rétegek? Értik-e még a létrejöttük előtti nyelven őket faggató költőt? Érdemes erről egy hosszabb Grendel-idézetbe mélyednünk: „...a sosem tökéletes, mindig önmaguk ellen is fordítható bölcséleti tanoknak, etikai normáknak, társadalmi elvárásoknak, a tudományos és tapasztalati megismerés nyújtotta kétes boldogságnak fitytyet hányva, a költő úgy próbálja meghaladni – vagy legyűrni – a Semmit, hogy beemeli az alkotás folyamatába, s így mintegy megszeli. Tóth László a legnehezebbel próbálkozik. A Semmit ragadva meg próbál meg a Semmivel szemben autentikus magatartást konstituálni, legalábbis megpróbálja, lehetséges-e.”⁹ Figyelemre méltó, hogy Grendel ezen közel negyven esztendő írásában már hangsúlyozza a költő létfilozófiai szemléletmódját, fölfigyel a nyelv faggatásának, átstrukturálásának radikális formáira, kísérleteire, de mintha elsiklana afölött, ami itt – az *Istentelen színjáték*ban – az életmű részeként tovább kristályosodik; a nyelv újraértelmezése, egyedi megteremtése e költészet autonóm tartományává, kommunikációs elemévé s eszközévé válik – a Semmivel szembeni autentikus magatartássá. ‘A világ az én képzetem’, jelenti ki ő is, a létezésben a lét értelmezése minden ismert origó ignorálása révén kísérlelhető meg, így a Semmi megragadása előtt is annak nyelvét kell kitapogatnia – van-e? Itt, e gondolatmenethez kötve-kötődve válik lényegi fontosságúvá a már összegző korszakába lépett költő alapvetésnek is fölfogható kisesszéje – vagy inkább narratívája – poézise értelmezéséről. Innen emeljünk

⁶ TÓTH László: *Wittgenstein szövívője – avagy Mondatok a ,mondatlan’ és ,mondhatatlan’ regényéhez. Verseik*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

⁷ Uő.: *Átváltozás, avagy az „itt” és az „ott”*. *Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003, 70–71. p.

⁸ FILEP Tamás Gusztáv: *Tóth László. Monográfia*, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2010, 5. p. Érdemes itt hosszabban beidézni: „Tény viszont, hogy az idevágó egyik legfontosabb kézikönyvben is ott van a pontosan eligazító megjegyzés – a (cseh)szlovákiai magyar irodalom lexikonának Tózsér Árpád írta szócikkében: Tóth költészete »egy következetes identitáskeresés lírai regénye«. A monográfus azzal egészítené ki mindent, hogy az életmű az identitásnak nemcsak a keresését, hanem különböző rétegeinek föltárását is tükrözi.”

⁹ Grendel Lajos: *A Semmi színe előtt*. (Tóth László *Istentelen színjáték*), *Irodalmi Szemle*, 1984, 5. szám, 475–479. p.

át néhány mondatot, arcéle majdnem végső megrajzolásához: „...vajon nem egyforma-e, nem ugyanolyan-e minden létező nemlétező? ... Nem az elkerítettség okán lesz valami identifikálható, azonosítható egy másik valamivel szemben (egy másik valami mellett)? ... A nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése.” [de] „...a nyelv előtti áldott pillanatban mindketten egyszerre pillantjuk meg a semmi üvegében végigfutó belső remegést.”¹⁰

Érthető, ha olvasóm már kissé idegesen kérdezi: a hagyományról és az identitásról, azok összefüggéséről, avagy ambivalenciájáról szóló Tóth László-esszék előtt miért beszélek ilyen hosszasan a szerző poéziséről, költői attitűdjéről? Mert úgy éreztem, látnunk kell, és közösen kell látnunk ama sajátos pontot, ahonnan a szerző mintegy keretbe helyezve fókuszál a tanulmányok háttérében, összképében felsejlő „belső remegés”-re. S a nyelv – mint egyetlen és utolsó szalmaszál – elengedhetlenségére. Már szerepe okán is; konszenzuálisan egyetlen átörökítő eszköze lévén a hagyománykör továbbadására, s az identitás kialakítására.

Most, miután – reményeim szerint – megismertük az alkotót, valóban itt az ideje megmerítkeznünk esszéiben. Hozzáteve, hogy a szó áthallása több játsszi élchajhászásnál, noha persze csak valamicskével. Röpke utalás ama tárgyilagos megközelítésre, amely a szerző primer premisszája minden helyzetelemzésében: „az értékek és olvasatok rendre egymás mellett foglalnak helyet, és nem egymás fölött”¹¹. Ez a kijelentés egy olyan történetben, hosszú-hosszú – művelődéstörténeti, kulturális, eszmetörténeti, politikai és még számtalan ’kampf’ lenne itt említésre érdemes – nyelv-, nemzet- és irodalomtörténetben, melynek utóbbi évszázadát amúgy a szerző alaposan áttekinti, meglehetősen bátorságra vall. A tárgyilagos állásfoglalást nem mindenki veszi jó néven; igaz, ezzel olyan sokat nem igazán mondtam. Hiszen minden főntebbi fejtegetés erről szól: néha az identitás szelektál hagyomány és hagyomány között, máskor ez utóbbi alakít, formál a kezdeti identitáson. Úgy tűnhet, vissza-visszakanyarodom a címhez, de már rég nem erről van szó, sőt, ha föltűnt s ha nem, a szerző személyiségjegyeit átfogó bemutatás során is mindvégig erről beszéltem, kissé meg is előlegezve az írások várható kereteit, mélységét, elkötelezettségét. ’A világ az én képzetem’, jellemeztem *expressis verbis* Tóth László alkotói alapállását, s bizony, esszéi ugyanerről vallanak – sőt, akár egyfajta elrejtett kulcsként is fölfoghatnám (nem teszem; vagy mégis?) azt, hogy az esszégyűjteményt két előszó vezeti be; lásd „kettős identitás”; ám e két írás egyike nyelvezetében higgadt, tárgyilagos, míg a másik olykor a szerző szenvedélyesebb arcát mutatja be – ha nem is pamfletista módon, de megvil-

¹⁰ TÓTH László: *Wittgenstein szövivője*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

¹¹ Uő.: *Hagyomány és identitás. Tanulmányok, esszék a (cseh)szlovákiai magyarirodalomhoz 2006–2021*. Az utószót írta és a szöveget gondozta: Csapody Miklós, Ráduszy Könyvek 16, Magyar Napló, Budapest, 2022, 27. p.

lantja tárgyilagos hangneme mélyén az irónia képességét. S e két előszó két helyzetképet mutat. Az első a csehszlovákiai magyar író létállapotát, alkotói lehetőségeit hasonlítja össze a nemzet többségét képező csehszlovákiai (majd később szlovákiai) cseh és szlovák író lehetőségeivel; a második a kisebbségi magyar író korántsem egyértelműen derűs helyzetét a többségi magyar – anyaországbéli – nyelvterületen.

Bátorságra utaltam főntebb, s ezt korántsem érzem túlzásnak. Egyfajta sajátos bátorság ez – évszázadok lenyomatait fölillantó s az utóbbi másfél évszázad történéseinek mélyreható vizsgálata, elemzése során a temérdek e témát tárgyaló könyvregiment, stúdium, akadémikus mélységű, avagy a szellemi búvárkodás szintjén maradó (amely szint egyébként gyakorta bizonyul hasznosnak, de appendixként szükségképpen csak elhelyezhető a terület spektrumán, nem pótolja annak teljességét; ezt nagyon sok konteó-gyarapító sajnálatos módon figyelmen kívül hagyja) tudományos eredményt összegző könyvtárak, bibliotékák, levéltárak polcain átverekedve létrehozni egy saját polcot abban; fölfedezni olyan rejtett összefüggést, amit a legjobban a lírikus hasonlatával jeleníthetünk meg: [megpillantani] „a semmi üvegében végigfutó belső remegést”. S ez a semmi nem föltétlenül, sőt, talán semmiképpen sem negatív, kicsinylő meghatározás; inkább annak jelzése, hogy a sok-sok eredmény megismerése, összevetése egymással gyakorta visz bennünket tévútra; s minden hamis következtetés, minden igaznak hitt, de illúzióknak bizonyuló eszme végén a téveszmék sokaságát látjuk csak magunk előtt. Ez a tétel amiképp általánosítható, ugyanúgy szűkíthető jelen kötet tartalmának át- és befogadására; történetisége a trianoni békeszerződést megelőző egy-két évvel kezdődik, amikor már nem pusztá fikció, s nem is valamiféle „különbéke” segítségével áthidalható, megúszható az államfordulat – ellenkezőleg: a felvidéki magyarság „már rögtön a legelején szembesülni volt kénytelen hirtelen légüres térbe kerülésével, a magyar kultúra éltető és természetes vérkeringéséről való lekapcsolásával, melyet gyökértelenségként, hagyománytalanságként élt meg”¹². Ráhangolódva Tóth László esszéfolymának vezérfonalára majd pontosan érteni kezdjük: miért innen indította el gondolatmenetét, miért is látatja ezt a felvidéki magyarság életét döntően befolyásoló nullapontnak, cezúrának, olyan korszakhatárnak, amelynek sem elszenvedői, sem lassan magukra találó közösségi, szellemi vezetői nem tudnak, vagy nem akarnak követésre méltó példákat, stratégiákat, építkező technikákat áttemelni a megelőző száz, kétszáz, vagy akár ezer esztendő együttélési tapasztalataiból. Ha nem is éles, de határozott mondatokkal és pontos-pontosító hivatkozásokkal indulhatunk el ama napjainkig vezető úton, amely a trianoni döntés után keletkező kényszerhelyzetek egymás-utániségát s a folyamatos választás-kihívás-létszükséghelyzetek hektikus-tektonikus állapotát mutatja be, vázolja elénk, olykor-olykor arra készítetve bennünket, hogy ismét egy madáchi szállóigére gondoljunk, ám annak szarkasztikusabb, ironikusabb

¹² *Uo.*, 42. p.

változatára: mert nem, itt sokszor éppenséggel nem a működésben van a nyugalom. Ellenkezőleg: amint egy kicsi mozgástérre talál, kiküzdí azt a magyar kisebbség szellemi közössége, alkotói tábora, szinte azonnal előtérbe kerülnek a személyi és/vagy világnézeti, ideológiai viták, akadályok, sokszor valamiféle dacból, személyi ellentétekből fakadó át nem gondolt inkohereenciák, avagy – hogy egy szójátékot engedjünk meg magunknak – zavaróvá válnak a működés interferenciái. A helyzetet részletesen foglalja össze Tóth László; a korszakot a „dilettánsok” és az „emigránsok” viadalának nevezi, vagy inkább átveszi a korszak egyik jellegzetes kifejezését, kiemelve, hogy „e két elem az évek során nemcsak eszmei-világnézeti vonalon ütközött meg egymással, hanem komoly érdekeket ütköztető harcot vívott az adott kulturális tér megszerzéséért és felosztásáért”¹³.

És szinte csak zárójelben helyezve figyelhetünk föl két, a későbbiekben – az esszéik értelmezésének egy lehetséges síkján – fontossá váló megjegyzésre. Az egyik a szöveghelyben is zárójeles szerzői megjegyzés: „(A dilettánsok és a minőségi irodalom dichotómiájának, szembeállításának kérdése lényegében a legutóbbi időig végigkísérte a [cseh]szlovákiai magyar irodalom értelmezési kísérleteit, mi több, napjainkban is található példák annak efféle leegyszerűsítő, más szóval: sematikus, ideologikus szemléletére.)”¹⁴ A másik elbújt félmondat: a vitában a partikulárist, a bezártságot képviselő dilettánsok ellenében említett, színvonalat, európai nyitottságot élvező-jelentő „1918–1919-es magyarországi politikai emigráció Csehszlovákia demonstráltan demokratikus keretei közt megfelelő térhez jutott tagjainak”¹⁵ tábora jelentette a minőségi (ellen)kultúrát. Nem véletlen részemről e két kiemelés: noha mindig mindent a maga idejében, az akkor adott körülmények között kell szemlélnünk, értékelnünk és értelmeznünk, mégis (mint már jeleztem) valaminő kulcsmondatok is ezek Tóth későbbi esszéinek korokat és korszakokat összekapcsoló szemléltetésében. Mert ami e viták okozata, az a további évtizedek elmaradhatatlan jellemzőjévé válik; az ellentétek nemzedéki és ideológiai szerkértáborharcokat eredményeznek; egy-egy itt még majdanihoz képest szinte „istenes állapot” Filep Tamás Gusztáv a föntieket jellemző megjegyzése: „A világnézeti, nemzedéki, »minőség«-beli tagolódás dacára mindvégig történetek kísérletek az egységfront kialakítására, részben a meghatározó irodalmi és a tudományos folyóirat szerzőgárdájának és olvasóközönségének toborzására, tehát fogadtatásának, recepciójának elősegítésére, továbbá az ehhez szükséges tőke előteremtésére, s a könyvkiadás megszervezésére. E kísérletek mindegyike – hosszabb-rövidebb időn belül – megbukott.”¹⁶ Filep e tanulmá-

¹³ Uo., 47. p.

¹⁴ Uo., 46–47. p.

¹⁵ Uo., 47.p.

¹⁶ FILEP Tamás Gusztáv: A (cseh)szlovákiai magyar kisebbség társadalmi és kulturális életéről 1919–1945, In: Uő.: *A hagyomány felemelt tőre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*, Ister Kiadó, Budapest, 2003, 345. p.

nyára Tóth László is többször hivatkozik, elolvasásra ajánlva utal rá már első jegyzetei egyikében, így hát talán nem oktalan e rövid kitérő.

Természetesen nem lehet, nem válhat föltétlen célá az egyes fejezetek, a szellemtörténeti korszakok megismerése során mindenképp a viták s viszályok kiemelése, az olvasói figyelem épp ennek való alárendelése, ám föl kell figyelni az erre visszavezethető megtorpanásokra, mikor is a szellemi élet lendületvesztésének körülményei, noha politikai változásokra vezethetők vissza, ám nem egyértelműsíthető, hogy azok okozzák azt. Az ok nemegyszer prózaibb: nincs a gyakorlatba ültetett, minden kisebb zavaró körülményt háttérbe szorító központi, egyetemes cél (noha majdhogynem „hetente” megfogalmazódik a korszak/ok/ közéleti írásaiban); a kötet első nagyobb lélegzetű esszéjében, amely Szent-Ivány József alakját, munkásságát, erőfeszítéseit összegzi s mutatja be kismonográfiai igényességgel, rendre fölbukkannak a nagyon prózai akadályok. Kész csoda, hogy a *Prágai Magyar Hírlap* nem csupán fennmaradt, de archívuma ma is páratlan gazdag mind művelődéstörténeti, mind közéleti kutatások számára. De Tóth Szent-Ivány-portréjából tudjuk meg, hogy szinte már a lap alapításának pillanataiban, 1922-ben fölmerül Dzurányi László főszerkesztői fölkérése. „Ő azonban olyan feltételeket szabott”, adatolja a szerző, „(a közvetlen politikai és pártbefolyás lehetőség szerinti csökkentése a lapon belül; a szerkesztőség, illetve személyzet teljes lecserélése, stb), amelyeket a részvénytársaság igazgatósága – ekkor még – nem kívánt teljesíteni”¹⁷. Erős akadályokkal terhelten, komoly zökkenőkkel indult „be” a lap, „a szerkesztőségen és a kiadóhivatalon belül is állandóak voltak a villongások a lap magyarországi emigráns, illetve szlovenszói munkatársai között. Ráadásul már ekkor előkerültek a keresztényszocialisták és Szent-Iványék közti, az ellenzéki politizálást illető és a lap befolyásolására vonatkozó elvi ellentétek”¹⁸. Még csupán a kötet elején tartunk, sem időnk, sem terünk nem igazán adódik a Szent-Ivány-portré mélyére ásnunk, ám szögezzük le: a trianoni döntés első száz évének kezdeti időszakát, egy-két évtizedét alaposan föltáró, megismertető történettel van dolgunk, nem elsősorban – de már itt meggondolkodtatóan – a hagyományok s az identitás kialakulásának problémakörére koncentrálva ugyan, viszont a sikerek és kudarok háttérében e fogalmak értékmérésének, a későbbi nemzedékek általi mérlegre helyezésének – s e gesztus által az ő visszaható megmérettetéseknek – szövedéke is kivillan, fölhasadozik.

S indulatokkal fűszerezve köszön be. Nem maradandó evidenciaként, persze, legfeljebb a pályakezdés ifjonti hevének jellegzetességeként, de mindenképp figyelmünkre méltó – s a szerző hosszas elemzését tűnődve olvasván érezhető, hogy általa is kulcsmozzanatként értékelt – az a részlet, amely Peé-

¹⁷ TÓTH.: *Hagyomány és identitás...*, 59. p.

¹⁸ Uo., 59. p.

ry Rezső (a kötet következő fejezete) személyét s rajta keresztül a következő évtizedek nemzedékének küzdelmeit mutatja be, plasztikus részletességgel. A monografikus ábrázolás itt sem marad el, bár Peéry életútjának kezdete, gyermek- és fiatal éveinek elemzése formálódik elénk; a korrajz átfogó képet ad a háborút s a trianoni veszteséget még gyerekként át- s megélt nemzedék sorsáról, életéről, majd olvashatjuk ennek személyes ábrázolását is, egy mindmáig alig ismert ifjúkori Peéry-novellából, melyet szerzője Fábry Zoltánnak küldött el, véleményezésre. Ezt az írást Tóth nemzedéki sorsválasztónak tartja, így is értékeli; fontos adalékként a majdani közéleti-politikusi pályára lépő Peéry személyiségéhez. Mint írja, a „kispróza szónoka [főszereplője] ugyanis nemzedékük útjának kisiklatásáért az országot háborúba sodró apák nemzedékét teszi felelőssé s mond felettük »szigorú és visszavonhatatlan« ítéletet: »bíróágunk előtt nemcsak tanáraink, vezéreink állnak, akik bájos naivsággal a mi erkölcsünket szidják, hanem zűrös és tébolyult korunk, az apáink világa, történelme, kultúrája, melyről már régen megállapították, hogy pusztuló és csődbe jutott.«¹⁹ Íme, az újabb adalék ahhoz, amit háttértörténetnek, belső vezérfonalnak neveztem; ez az esszé is a hagyományok átgondolását, lehántását, megtisztítását s az identitáskeresés nehézségeit villantja föl, vagy inkább szövi azt mondandója kárpitjába.

S immár a száz év középső harmadában járunk. Bár a szakirodalom általam korábban említett bőségének, majd minden részlet hozzáférhető föltárásának köszönhetően az, aki nem érzéketlen a nemzeti múlt tragikus fejezeteivel szemben, szinte minden itt következő mozzanattal már találkozhatott, következményeivel tisztában lehet, mégis megdöbbenő, ahogyan – a textusokon keresztül is – valahogy, ha nem is megszépültek, de megenyhültek az első világháborút s a trianoni döntést követő évek történései. A „mihez képest” lényegére utalnék itt; a két háború közötti évtizedek során végbe ment változások, a nehezen s szűkösén is, de elért eredmények – egyáltalán: a küzdelem lehetőségei – mintha tompítanák az akkori nemzetsokkot. (Mintha, hangsúlyozom, mert épp a távolodásra utalok – amely lassan-lassan észlelhető elemévé válik az identitásképződésnek.) Ahhoz képest, mint mondtam, ami a negyvenes évek közepén-végén lecsapott a (cseh)szlovákiai magyar kisebbségre. Földarabolása már a háborús évek alatt megkezdődött, származás, faj, világnézet alapján került ki-ki gombostűhegyre, majd a „békeévek” elhozták a – legalábbis kezdetben – teljes jogfosztottságot. Tekintet nélkül korra, nemre, avagy előéletre, társadalmi helyzetre; a reszlovakizációs rendelet százezrek nemzeti önbecsülését, önrzetét roncsolta. A részletekre a szerző alaposan kitér, mondhatni, az összegzések lényegkiemelő összegzését adja, sok-sok oldalon keresztül; eltűnődve egy valóban fontos kérdésen: „a szlovákiai magyarság képviselői, szellemi és politikai vezetői ... mikor érzé-

¹⁹ Uo., 198. p.

kelték először a sovén indulatok elszabadulásának veszélyét?”²⁰ Választ erre a szerző alapos kutatás során sem talál. A helyzet nem is kicsit a trianoni döntés előtti éveket idézi, amikor alkalmi Kávéházi Konrádok minősítettek rémhírnök s kivitelezhetetlennek minden negatív előjelet, elemzést; e szempontból érdekesen szomorú összehasonlításra ad módot számunkra például ez a mondat – „Közép-Európa minden borralalóját a magyarokéból fizetik. Sajnálom a magyarokat. Kedves, úri nép. Mint szoktuk hozzátenni az elmaradhatatlan jelzőt: lovagias magyarok . . . Rövidlátó ábrándozók! A magyar úr akart maradni akkor is, mikor már a szomszéd nacionalizmusok alámosták a földjét. Világtalan volt, vagy igazában lehúnyta szemét, hogy ne lássa mások nemzeti öntudatának ébredését. Na, ha nem látta, – legalább hallhatta volna, – mert elég hangosak voltak ezek az ébredések. A magyar csak a saját öntudatát ismerte és ismerte el. . . . Autonómiát kellett volna nekik ajándékozni. Ha már kicsikarásról van szó, – nem sokat ér a gesztus. Ajándékozni és nem tūrni, hogy az embertől elvigyék, amit végre mégis csak adni kell. Sajnálom a magyarokat. De Pozsony cseh város lesz”²¹ – Fábry Zoltánéval, aki huszonhét-huszonnyolc évvel később ennyit jegyez föl naplójában: „Szlovenszón szocializálásnak kellett volna jönni, és lett belőle nacionalizálás”²².

De legyünk tárgyyszerűek, maradjunk tárgyalt könyvünknel. Lassan-lassan ugyan már a tanulságok levonásához érve, de, mondom, csak lassan. Mert ki kell emelnünk azt a rendkívül bőséges áttekintést, amely a szocialista-kommunista évtizedek történetét és emberi viszonyait elemzi, Szalatnai, Peéry, Forbáth, de mindenekelőtt Fábry Zoltán életművén, hatásán és ellenhatásán keresztül. Már valóban szinte foszlányosan kell/lehet a további szövegeket ismertetnünk, ám mindenképp emeljük ki, áthallásának értékes volta miatt, azt a mondatot, amellyel Peéry magyarországi életkörülményeit jellemzi: „fontos szerepet töltött be a csehszlovákiai magyarság ügyének magyarországi szószólójaként, emberfeletti szervezőmunkát fejtett ki . . . s közben a

²⁰ Uo., 204. p.

²¹ JANKOVICS Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*, Franklin Társulat, Budapest, 1940, 11–12. p. Az idézett bekezdés a kötet elején található, a szerző egy vagy fiktív, vagy valóban megtörtént dialógusát eleveníti föl, találkozását nem magyar utastársával. Jankovics munkája amúgy szépen és közérthetően világít rá néhány tanulságra. Első megjelenése után Bóka László – többek közt – így írt a kötetéről: „Bizonyos dolgokban tisztábban látott sok vakságverte kortársánál s mégis, ez a legmegdöbbentőbb tanulsága könyvének, még őt is milyen készületlenül érték a háború végét követő események. Művének eleje kísértetiesen érzékelteti, milyen nemzeti szerencsétlenség az, ha nagy politikai változások idején informálatlan a közvélemény. A mesterségesen gyártott közhangulat hipnózisából felriasztott magyarság sok gesztusát érteti meg velünk Jankovics Marcell.” BÓKA László: *Három könyv a magyarságról*, *Vigilia*, VI. évfolyam, 1940. január, 36–40. p., 37. p.

²² FÁBRY Zoltán: *Üresjárat 1945–1948. Naplón a jogfosztottság éveiből*, Szerkesztette Tóth László, Regio – Madách – Kalligram, Budapest – Pozsony, 1991, 31. p.

legteljesebb nyomorban élt, elborzadva és tehetetlenül figyelte a kommunista párt egyeduralomra törését, és kiábrándultan háborgott a maga körül tapasztalt állapotokon, a többség erkölcsi mélypontra süllyedésén”²³. Ez a mondat mintegy előrevetíti – tartalmában – azt a tárgyilagos, precíz és nagyon korrekt Fábry-portrét, amely (oldalszámra most nem ellenőrzöm) ezen esszéfolyam talán legterjedelmesebb fejezete, de átkötéseiben, más-más „tárgyalatokban” alakja szintúgy megkerülhetetlen. Említhettük volna már az első korszakban tanúsított aktivitását, mikor is szélsőbalos indíttatásból nyíltan és agresszíven támadta Szent-Ivány kezdeményezéseit, például a Szentiváni Kúria révén megkísérelt irodalmi egységfrontteremtő tervét. Épp ez a harcosság, ami mindvégig – ha csökkenő artikulációban is – jellemezte, tette nem csak kérdőjelessé, de jóformán zárójelbe őt évtizedekkel később, a polgári vagy polgáribb (lásd szalonkommunista) idők elérkeztével. A kötet szűkebb értékelése során, melyre jóval korábban már föl hívtam a figyelmet, sokatmondó – mind a hagyomány, mind az identitás fogalmi szempontjából – az, ahogyan Tóth jellemzi a Fábry-image módosulását: „...már az 1970–1980-as évek fordulóján induló (cseh)szlovákiai magyar pályakezdők között akadt, aki bevallotta: ő Faulkner és Norman Mailer nélkül nem lenne az, aki, s a világban való helyének meghatározásához, élettapasztalatainak érvényes formában való megfogalmazásához, az ezekkel kapcsolatos esztétikai-nyelvi/stilisztikai-formai kérdések megoldásához egyáltalán nem érzi szükségét ismerni a »stósi remete« egyetlen sorát sem.”²⁴ S ha folytatjuk az idézetet, még inkább az általam vezérfonalnak tekintett kérdéskör sűrűjébe csöppenünk: „Egy következő csapat – az Iródiások – az 1980-es évek derekán pedig már egyenesen olyan kategorikus imperatívusz-szerű jelenségnek érzi magára nézve a Fábry-örökséget, amely inkább visszahúzza őket, semmint amelyben problémái megfogalmazásához támaszra lelne, s nem átall helyébe egy fiktív személyiséget, egy kitalált, európai rangú, csehszlovákiai magyar klasszikust – Tsúszó Sándort – léptetni, aki jobban megfelel a világról, életről, irodalomról, értékről és művészi formáról vallott eszményeinek, mint írónk.”²⁵

E pontról visszapillantva is tanulságos ama helyzetkép, ami a (cseh) szlovákiai magyar irodalmat, műhelyeit és alkotóit körülvette. A pártállam szoros-szűrős figyelme, mindenhová befurakodó csápjai igyekeztek ellehetetleníteni, elszigetelni a csehszlovákiai magyar irodalmat a magyarországitól; „ez időben”, írja a szerző, „még a magyarországi publikálás vállalása is politikailag hangsúlyos tettetnek számított”²⁶. A felszínen, persze, dübörögtek a szólamok, ha nem tudnánk a falhoz szorítottság állapotának romboló hatását, akár még komikusnak is nevezhetnénk Pozsgay Imre idevágó frázisát:

²³ Tóth: *Hagyomány és identitás...*, 291. p.

²⁴ Uo., 272. p.

²⁵ Uo., 273. p.

²⁶ Uo., 433. p.

„Továbblépésünk feltétele, hogy itt Közép-Kelet-Európában együtt boldoguljanak a népek, elfelejtve majdan a rossz szomszédtság átkát, megtanulva becsülni egymást és becsülni e családi körbe tartozó kisebbségek, nemzetiségek létjogát, közösségteremtő szándékát.”²⁷ Mondta ezt 1983-ban, a Szárszói Konferencián, miközben eltúrte-eltúrték a (cseh)szlovákiai magyar irodalom még mindig fojtó gúzsba kötését.

S ezzel már a hagyomány és identitás paradigmaváltásának határsávjába érkeztünk, noha két portré megemlékezésével – a történet lezárása előtt – még adós vagyok. Az egyik a Forbáth–Fábry levelezés részletes ismertetése, s nem mellesleg Forbáth Imre alakjának megidézése, aki – a szerző szerint – manapság már szinte ismeretlen. Nos, készséggel elhiszem ezt, bár magam pár napja is találkoztam ezzel a névvel – könyvtáram eldugott polcainak egyikén. Szabadjon volt ennyi iróniát megengednem magamnak, a lényeg: borzasztó érdekes, információban hallatlanul gazdag levélváltás-gyűjtemény ez, negyven év irodalomtörténeiseinek apró, zárójeles fejezeteihez nyújt igen elégséges értelmezési lehetőséget; mellesleg, ismét rápillanthatunk az írók értékének megbecsülésére. Leginkább Forbáth a szókimondóbb és – ha úgy tetszik – személyében panaszosabb; de Fábry is fontos adalékokat közöl bizonyos eseményekkel kapcsolatban. A másik figyelemre méltó portré Grendel Lajos arcképe, benne számos, mindeddig ismeretlen adalékkal az író életéről, pályafutása ismeretlenebb pontjáról. S itt halmozottan fölfigyelhetünk Tóth László munkamódszerére; memóriája – lenne mintha fotografikus – mindent följegyez, írói körökben ismert archívuma, dokumentumgyűjtése, szövegemberi mivolta mintha csak másodlagosan nyújtana támaszt e memóriának; rápillant egy adatközlésre, valami nem stimmel, hümmög, s kiegészít, cáfol, immár adatolva – de úgy indul ennek neki, hogy már „valamit olvasva” biztos a dolgában. Ám – ne legyen félreértés – a Grendel-portré beemelése e gyűjteménybe nagyon fontos; mondhatni, illeszkedik az összképbe. „A világ megosztott, melyben élünk, melybe kerültünk, mifelénk is, a szlovákiai (felvidéki?) – s – magyar ugaron a magyarországi (világnézeti) szembenállások importálódtak (exportálódtak?) az ország északi határain túlra is, s ami csak tudott, le- és megképeződött itt is”²⁸ – írja a szerző a Grendelt ért támadások szétszalazása kapcsán; aligha kell magyaráznom, hogy miért s mennyiben függ ez össze a hagyományképzés és identitásfejlődés lehetőségeivel.

Százvalahány év művelődéstörténetét még lezárni sem tudjuk egy-két mondattal. De ideje megpróbálnom. Tóth László gyűjteménybe foglalt – s míves, bőséges továbbgondolásra méltó zárszóval ellátott, hiszen olvasmányosan, precízen szerkesztett munka Csapodyé, szóljunk gyorsan erről is, összefoglaló utószavának íve kifejezetten jót tett a kötetnek az, hogy a helyenkénti

²⁷ POZSGAY Imre: Népünk a szocializmusban megtalálta nemzeti önbecsülését, *Magyar Nemzet*, 1983. augusztus 23., 4. p. Pozsgay Imre a szárszói konferenciát köszöntő beszédéből.

²⁸ FÁBRY: *i.m.*, 479. p.

szövegátfedések megnyerését sem ő, sem a szerkesztők nem szorgalmazták, s így a fájdalmasabb tételek ismétlődése akár dramaturgiai szerepet is kap(hat) ez által –, az utóbbi évtizedben keletkezett munkái mintha nem arról szólnának, amiről beszédesen hallgatnak. Avagy hallgatni illik. Egy lassan felbomló hagyomány szötte, s egy fokozatosan átalakuló identitás távolodik egymástól e lapokon, e történetben, igen lassan, s még akkor jobb, hajszalnyival, amikor az asszimilációs törekvéseket majdhogynem kikényszeríti a hatalom. Majd a történelem ezt spontán módon is lehetővé tette, választhatóként kínálta – s lám, jelenünkben már színre léptek a magyar nevüket szlovák hangzású írói művésznevekre váltó alkotók. Ezt aligha nevezhetjük kényszernek, ugyanakkor magam szinte annak érzem azt, amiről Tóth László másképp – ízlésem, fölfogásom szerint – nem elég határozottan beszél. Bár, hogy lehet-e, s hogy én jól – jó irányban – tűnök-e, valóban nem tudom. E száz esztendő elején, első negyedében-harmadában, a nemzeti sokk idején sem volt könnyű. Az akkori törekvések egyikének – de számosra ráilleszthető ez – meghíúsulását, nevezetesen a Szentiváni Kúriáét, így jellemezte Filep Tamás Gusztáv (az egyik Tóth-hivatkozás szerint): „egységfront-teremtési kísérletét (...) hol a jobboldal, hol a baloldal, hol a magyar pártelit híúsította meg.”²⁹

Tóth László szellemtörténeti útmutatóját e szemszögből olvasva, elemezve, végül is talán mégis lezárhatjuk egy-két mondattal. Rosszabb kedvünkben akár még egy tőmondattal is. Megy ez már külső segítség nélkül is... Bővebb értelmezés kedvéért forduljunk a szerzőhöz: ma „mindenütt újra virágzik a dogma, a demagógia, s a szemléleti sematizmusok ismét burjánzanak, amerre csak nézek. S már a rendszerváltozás után születettek körében is. Egymás megértése helyett egymás tagadására és kizárására összpontosítottunk”³⁰.

Az előzmények ismeretében mélabúsan teszem hozzá: úgy tűnik, identitásunk erre ösztönöz; hagyományaink erre predesztináltak bennünket. De persze, van kiút: legyen „a világ az én képzetem”.

²⁹ Tóth: *Hagyomány és identitás...*, 104. p.

³⁰ *Uo.*, 552. p.